

© MAÎTRISE

Klaas Smelik organiseert internationaal congres over Etty Hillesum

“Haar existentiële zoektocht is van alle tijden”

Het Etty Hillesum Onderzoekscentrum aan de Universiteit Gent (EHOC) viert op 15 januari de honderdste geboortedag van deze Nederlands-joodse schrijfster met een internationaal congres in de Arteveldestad.

Tertio sprak met hoogleraar Klaas Smelik over de betekenis van haar dagboeken voor de wereld van vandaag.

STEFANIE VAN STEE | Klaas Smelik (UGent) stichtte het EHOC acht jaar geleden binnen zijn vakgebied Hebreeuws Jodendom en wil met dit congres van 13 tot 15 januari een overzicht bieden van bestaand onderzoek naar Etty Hillesums werk. Haar dagboeken en brieven nemen immers een bijzondere plaats in onder de Nederlands-joodse getuigenissen over de Holocaust. “Behalve als historische bronnen kunnen we ze ook lezen als de weergave van een intellectuele zoektocht door een getalenteerde jonge vrouw. Noem het een existentiële verkenning van literaire, ethische, filosofische, spirituele en psychologische aard.”

Waarom staat Hillesum wereldwijd in de aandacht?

“Dat heeft in de eerste plaats te maken met haar rijke persoonlijkheid. Ook haar persoonlijke instelling speelt mee, want ze wilde nooit partij kiezen voor een ideologie, godsdienst of levensbeschouwelijke richting. Van Australië, Brazilië en Canada tot Zweden bestuderen onderzoekers haar werk. Op het congres zijn 42 sprekers tegast uit achttien landen. Iedereen vindt wel een aspect in haar oeuvre dat hem of haar aanspreekt.”

In welke vakgebieden wordt haar werk bestudeerd?

“Op dit congres staan Hillesums filosofie, de receptie van haar werk, *Gender Studies* en haar geestverwanten centraal. Daarbij vergelijkt Maria Luísa Ribeiro Ferreira (Centro de Filosofia da Universidade de Lisboa) Hillesums filosofie met die van Spinoza. Anna Aluffi Pentini (Roma Tre) en Mary Evans (London School of Economics) maken met hun genderbril een vergelijking met andere vrouwelijke schrijfsters. Patrick Woodhouse (Wells Cathedral) onder-

zoekt de invloed van Rainer Maria Rilke. Jurjen Wiersma (FPG Brussel) geeft een voordracht over mystiek en verzet bij Hillesum en theologe Dorothee Sölle. Zelf bespreek ik de verschillende reacties van deze schrijfster op de jodenvervolgving. Onze gastsprekers zijn aan het werk in uiteenlopende vakgebieden en hebben daarnaast vaak een verschillende religieuze achtergrond. Zowel joodse, rooms-katholieke als atheïstische onderzoekers komen aan bod.”

Wat heeft het congres te bieden voor belangstellenden die geen wetenschappelijke achtergrond hebben?

“Ons doelpubliek bestaat in de eerste plaats uit wetenschappers, maar ook anderen zijn welkom. Zowel hypergespecialiseerde als meer algemeen toegankelijke lezingen passeren de revue. Het avondprogramma is bestemd voor een breder publiek en de toegang is vrij. Er worden toneelstukken opgevoerd die over haar leven gaan. Actrice Julika Marijn bijt de spits af op maandagavond met *Denkend hart*, een succesvolle Nederlandstalige bewerking van de dagboeken. Op dinsdagavond hebben we twee gezelschappen uit Amerika te gast.”

Welke rol speelde het dagboek voor de auteur zelf?

“Hillesum had last van een ‘psychische verstopping’ zoals ze het zelf noemde. Haar psychotherapeut en minnaar Julius Spier raadde haar daarom aan haar psychische ontwikkelingen op te tekenen. We zien daarbij hoe ze gaandeweg in het reine komt met zichzelf en met haar niet zo eenvoudige familieachtergrond. Tegelijkertijd merken we ook hoe zij deze werken gebruikte om haar literaire talent te ontwikkelen. Het dagboek dient dus een dubbel doel. Door te schrij-

ven reageerde Hillesum bovendien op het onrecht dat joden werd aangedaan en gaf ze hen hun waarde en identiteit als mensen terug.”

Hoe vallen deze dagboeken te interpreteren als religieuze werken?

“We kunnen ze alvast niet louter als literaire meesterwerken of als historische bronnen lezen. Haar oeuvre heeft onmiskenbaar een theologische betekenis. Aanvankelijk spreekt ze niet zo vaak over God. Na verloop van tijd gebeurt dat evenwel steeds frequenter en uiteindelijk zijn de dagboeken direct aan God gericht.”

Sommige passages uit Hillesums oeuvre lijken voor vandaag geschreven. © RR

“Ook het begrip ‘God’ maakt een ontwikkeling door. Enerzijds beschouwt ze Hem als besloten in zichzelf. Hillesum gebruikt God als het ware als een literaire figuur die ze laat spreken, zoals ook Rainer Maria Rilke dat doet. Anderzijds voelt ze zich geborgen in de armen van God, die zo als een persoonlijke gesprekspartner optreedt, als iemand die ze in vertrouwen neemt. Met Hem aan haar zijde wilde Hillesum voortgaan zonder angst voor wat komen zou.”

Kunnen we haar dan als een theologe beschouwen?

“Ja, hoewel dit eerst merkwaardig lijkt. Ze was niet theologisch geschoold. Haar vader had een opleiding aan het rabbijnseminarium gevolgd maar het gezin waarin ze opgroeide was niet praktiserend. Haar levenswijze zou haar – zeker in die tijd – als theologe problemen opgeleverd hebben. Daarenboven voelde ze zich niet verbonden met een specifieke religieuze of wereldbeschouwelijke stroming.”

Hoe kon Hillesum haar geloof in God verzoenen met de toenmalige oorlogssituatie?

“Deze schrijfster legde de verantwoordelijkheid voor het menselijke handelen bij de mens zelf. Ze vond dat de mensen God moeten helpen, want Hij is volgens haar niet almachtig en heeft onze hulp nodig. Toch heeft Hij het recht om mensen ter verantwoording te roepen voor hun daden. Deze visie kan voor de zogenaamde ‘theologie na Auschwitz’ van groot belang zijn. Daarmee doel ik op een theologisch denken dat het godsbeeld uit de joodse of christelijke traditie poogt te verzoenen met de massamoord op joden, zigeuners en andere volkeren tijdens de Tweede Wereldoorlog.”

Kunnen we uit haar dagboeken ook een ethisch-filosofische boodschap destilleren voor onze huidige maatschappij?

“Sommige passages lijkt ze net voor vandaag geschreven te hebben. Ze behoudt haar geloof in zowel God als de mens. Steeds opnieuw beklemtoont ze dat we elkaar niet mogen haten maar er juist voor moeten ijveren om de haat te laten verdwijnen. Elk atoompje haatgevoelens dat je toevoegt, maakt volgens haar de wereld nog onherbergzamer. Die boodschap is sinds 1990 steeds relevanter geworden. Ik denk dan aan de burgeroorlog in ex-Joegoslavië, maar natuurlijk ook aan de actuele situatie in Syrië. Mensen die altijd in vrede met elkaar geleefd hebben als buren, vallen ten prooi aan de misvatting dat je de ander moet vernietigen. Hillesums boodschap luidt daarentegen dat telkens wanneer mensen een ander doden – zelfs als ze daarmee een betere wereld nastreven – dit resulteert in nog grotere ellende. In de na-oorlogse wereld zoals zij zich die voorstelde, zou alle haat tussen mensen, volkeren en partijen verdwijnen. En dat proces moet beginnen bij jezelf.”